

ТОГОЛОК МОЛДОНУН БАЛДАРГА АРНАЛГАН ЧЫГАРМАЛАРЫНЫН ТААЛИМ-
ТАРБИЯЛЫК ТААСИРДҮҮЛҮГҮ
УЧЕБНО – ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ТОГОЛОК МОЛДО
ПОСВЯЩЕННЫХ ДЕТЯМ
TEACHING – EDUCATIONAL SIGNIFICANCE OF TOGOLOK MOLDO WORK
DEDICATED TO CHILDREN

Чодошева Т. М., окутуучу
Мырзабекова А.Ы. окутуучу
ЖАМУ ТИПФ

Аннотация: Бул макалада Тоголок Молдонун балдарга арналган поэмаларынын жана тамсилдеринин тарбиялык маанилерин ачып берүү менен, жаш муундарды тарбиялоодо акындын элдик педагог катары ордун аныктоо жагы көрсөтүлдү.

Аннотация: В статье показано роль в народной педагогики Тоголок Молдо в воспитание молодого поколения. В поэмах и баснях посвященных детям он воспитывает молодое поколение, этим доказано его значение как народного педагога.

Abstract: This article there was brightly shown the role of Togolok Moldo as a popular specialist in education of young generation in this article, where his poems and fables aimed to children.

Түйүндүү сөздөр: Тоголок Молдо, акын, макулук, молдо, кепин, жыртиш, бүркөнчүк

Ключевые слова: Тоголок Молдо, поэт, тварь, священник, саван, отрез, сюртук

Keywords: Togolok Moldo, poet, creature, clerguman, shroud, cut, frock.

Адам баласы бул жашоодо коомго өз ордун, өз үнүн, өз табылгасын кошуп, татыктуу жашап өтүүнү максат кылат эмеспи. Заманыбыздын залкар акыны Тоголок Молдонун балдар адабиятына кошкон салымы да эбегейсиз. Акын биринчилерден болуп балдар үчүн чакан көлөмдөгү ырлардан тартып, көлөмү жагынан чоң элдик уламыштарды поэмаларга чейин иштеп, реалисттик эпикалык чоң чыгармаларга дейре жазган жазгыч акын. Анын “Кемчонтой”, “Телибай тентек”, “Жанбакты” аттуу поэмалары жана “Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы”, “Иттин доолдай тиктирем дегени” аттуу тамсилдери буга мисал болот.

Тоголок Молдонун бул сатираларынын сюжеттик өзөгүн түзгөн негизги каармандар: байдын баласы тентек Телибай, казынын баласы келесоо Кемчонтой жана бийдин баласы суук тумшук Жанбакты. Өздөрүнүн мүнөздөрү, кылык-жоруктары жана эс-акылы боюнча булар бирине-бири өтө турпатташ. Алардын терс кылык-жоруктарын башка балдарга сабак катары көркөм чагылдырып, балдарды ошолордой болбоого чакырат.

Дегеле ар бир улуттун адабиятында балдарды акыл – эстүүлүккө жана адеп – ахлакка тарбиялоо проблемасы коюлбай койбойт жана акындары менен жазуучулары андай темага кайрылбай койбостугу маалым. Мисалы: Орус балдар адабиятын алсак, Ф.Фонвизиндин “Недоросль” аттуу белгилүү поэмасы орус баласынын акыл – эстүү болуусу – ата – эненин гана эмес, жалпы эле коомчулуктун идеалы экендигин белгилөө менен, ошондой тарбиялоонун залалы, андан арылуу идеясын көтөрүп чыккандыгы менен поэма баалуу.

Мына ошонун дал өзү сыяктанган кыргыз улуттук балдар адабиятындагы “Кемчонтой” семантикалык мааниси жагынан да дал ошол “Недорослдун” өзүнүн бир көрүнүшү болгону да мыйзам ченемдүү. Анткени ар бир элдин бала тарбиясында мындай көрүнүш болуусу да мыйзам ченемдүү.

Тоголок Молдонун атактуу “Кемчонтою” эмнеси менен баалуу? Анын баалуулугу ушунда – улуттун бала тарбиясында баланы акыл – эстүүлүккө жаштайынан тарта билим аркылуу тарбиялоонун эң сонун мисалын эталондукка чейин жеткирген, улуттук балдар адабиятыбызда кайталангыс үлгү образды түзүп турат.

Албетте, Кемчонтойдун аты эле акын тарабынан элдик сөздү ыктуу, ылайыктуу колдонуп, каармандын атына коюу менен, кыргыз балдар адабиятында жаңы образды жаратып койгондугунда. Кемчонтой деген сөздүн өзү эле – көптү эске салат, тактап айтканда анда кем акылды, эси жоктукту, акылы чоктукту эске алуу менен, ошондой акылсыз, акылы чок, эси жок баланын образын чагылдыра турганын атынан эле айтып турат.

Тактап айтканда, бала кезинен акылы кем Кемчонтойдун атасы акыл – эс кирсе экен деп, молдого бериши, андан да акыл кирбегени, же турмуштан үйрөнбөгөнү, атасы Багдагүл деген акыл – эстүү кызга үйлөнтсө да оокатын жөн кыла албай, аялынын атын унутуп тышка түнөп, Нандын атын унутуп “жалпак”, калпагын “байпак”, байпагын “галпак” деп дөөдүрөшү, ал тургай өзүнүн атын тыңыраак айтууга жарабай талаада калганы балдарга күлкү гана эмес, эс-акылдуу болууга үндөгөн чоң сабак болору шексиз.

Ушул Кемчонтойдун образынан калышпаган дагы бир поэмасы “Телибай тентек” поэмасы болуп саналат. Аталган поэмасы дагы тентек Телибай Кемчонтойдун уландысы, анык акыл – эстүү болууга үндөгөн үлгү образды чагылдырган чыгарма. Андагы Телибай да билими гана эмес, акыл – эси өсүп жетпеген, адам баласына тийишпүү акыл – парасаты жетишсиз, ары тентек, ары өз оюндагысын жасаган, иретсиз ойлонгон, эң жөнөкөй нерсе ата – энеге, бир тууганга орундуу, акыл – эстүү мамиле жасаганга жарабаган бир макулук сыяктанган баланын типтүү образын элестетип турат.

Поэманын мазмунуна кайрылсак, анда эркек баласы жок жүрүп, “куу баш өтөмбү” – деп кейип жүргөн Дадаңбай аттуу киши эңсегенине жетип, жашы өткөн кезде бир эркек балалуу болот. Жалгыз эркек баласын каалаганындай коюп, чексиз эркелетип жүрүп, ошонун кесепетинен улам, ал уулунун сөзүн укпаган, сыйлабаган, адеби жок, акылы кем болуп чоңоет.

Ал тууралуу акын мындай деп эскерет:

“Эр жеткенде Телибай,
Акылы жок жан болду.
Балам жинди болду – деп,
Дадаңбай буга дал болду” [4,226б].

Айласы кеткен Дадаңбай “молдого берип окутсам, жиндилиги калар, тентектиги жоголсо, бир күнү тилимди алар” деген ой менен, молдого алып барат. Дадаңбай молдого барып, баланын бузуку иштерди көп жасап, ишти бүлдүрүп, жанын күйдүрүп жүргөнүн айтып, жакшылап тарбиялап, тентектигин тыйып берүүсүн суранат. Бирок анын тилеги ишке ашпайт. Телибай молдонун да тилин албайт, анын айласын кетирет, дептерлерин тытат, айтканын укпайт, аны да жадатат. Бир күнү айласы кеткен молдо аны үйүнө кубалайт.

Ошол кезде окуя кайрадан чиеленип, анык көйгөй эми башталганын акын мындай деп улантат: көрсө ошол кезде карып калган Дадаңбайды ажал тороп, бир канча күн ооруп жатып, кош айтышат. Үйдө жалгыз энеси акылсыз баласы менен калат. Жакыр болсо, оокаты жок болсо, карыган кемпир ишенген баласы Телибайга иш тапшырып отурганы:

Телибайдын энеси:
“Балам – деп буга кеп айтат:
Атаң өлдү деп айтат.
Кепин кылар матаң жок,
Кантип муну көмөбүз,
Мындан жаман капаң жок.
Конокко соер коюң жок,

Эчтеке менен оюң жок.” [5,1426].

Албетте, ишенген эркек баланын милдети ушул эмеспи, атасын жерге коюп, артынан ариетин жасап, жакшылап көмүп, расмийлерин жасашы керек. Ушул милдетти эми Телибай аткара алар бекен? Апасынын тапшырган ишин дурустап жасаар бекен? Апасынын тапшыруусу боюнча ал турмушка чыккан эжесинин үйүнө келет. “Арманың барбы, эжеке, атаң өлдү” деп айтып, эжесине атасынын өлгөнүн, осол сөз менен угузат. Акылы болбосо ошо да, кейип кепчиген эжеси атасын коюуга кам көрүп, союшуна коюн, чепегине унун берип, эжеси коюн сааганы кетет, баласын Телибайга карматып.

Телибай ошондо андан беш бетер осол, акылсыз иш жасайт: Телибай алганда эле ыйлайт, эмнеге ыйлап жатат – деген ой менен ал баланын башын сылайт. Ката элек эмгегин баамдайт. Былкылдаган эмгегин ириндеп кеткен турбайбы деген акылсыз Телибай аны бекер ыйлап жатпаптыр деп, кам көргөн киши өңдөнүп, мээсин чукуп алып таштап, кичинекей наристени өлтүрүп таштайт.

Ушуну менен акын Тоголок Молдо адамдын эң эле акылсыздыгынын бир белгиси катары мына ушундай далил менен сүрөттөйт. Телибайды көмүүгө керектүүлөрдү берип, акылсыз инисин үйүнөн кубалайт.

Телибайдын акылсыздыгынын чеги жок экенин автор эми булар менен далилдейт. Карабайсыңарбы, жолдо келатып, Телибай коюн “кудайдын ити” карышкыр менен жарыштырып, кимиси күлүк экен – деп сынагысы келип талаага кое берди. Бул – бир. Экинчиси, андан бери келатып, жол боюндагы булакты көрүп, “кудайымдын казаны куру эле кайнап жаткан тура” – деп, колундагы чепкектик унду ага бүт бойдон куюп туруп кете берди. Аны менен эле бүтүп калбай, жыртышка деген матасын жол боюнча шамалга башын ийген камыштарга “кудайымдын келиндери бүркөнчүгү жок эле бийлеп жаткан экен” – деп айрып – айрып жер жайнаган камыштын баштарына байлап кете берет. Андан ары ал келесоо Телибай, атасын көмүү менен иши жок, энесинин абалын билүү оюнда жок, талаалап кетип калганы...

Ошондо мунун башка агалары: “Бул Телибай оңбойт, дегеле адам болбойт” – деп, жанына чакырып алып, мындан кутулууну ойлошот. “Тоого барып, алтын томкоруп, бай болобуз” – деп ээрчитип алышып, ташты кызарта ысытып тоголотушат да, мунун анык акылы жок экенин көргүлөрү келет. Телибай болсо:

“Таш барып түзгө жеткенде,

Басып калды кучактап.

Териси ташка жабышты

Тентектин эбин табышты

Ыйкыйасаң – ыйкыйа,

Чыйкыйасаң - чыйкыйа” – деп, ысыган ташка куйкаланып өлөт.

Ошентип, атасы да тарбиялай албаган, молдо да билим берип, акыл үйрөтө албаган, коомго керексиз акылы жок Телибайдан бир туугандары кутулушат [1, 3046].

Поэманын темасы, материалынын мазмуну ар качан эскирбегени, тарбиянын түбөлүктүү темасын камтып тургандыгы менен айрыкча баалуу. Бул мурда да, бүгүн да, эртең да актуалдуулугун жоготпоого, тарбиялык таасири күчтүү чыгарма боюнча улуттук балдар адабиятыбызда кала берээри шексиз.

Баланы туура тарбиялоонун бирден бир ыңгайлуу жолу аны өндүрүмдүү эмгекке активдүү катыштырып, турмуш менен көзүн ачуу экендигин насаатчы акын баса белгилейт. Ансыз баладагы инсандык асыл сапаттар түптөлбөйт деген ойду бекемдеп:

“Башынан жаман көнүккөн,

Турпаты жаман өлүктөн.

Түбөлүк эмгек кылбаган,

Түйшүк кылбай көнүккөн”

деп Жанбактыга мүнөздөмө берет [3, 486].

Тоголок Молдо жашгардын акылын жетилдирүүнүн эмгек менен бирдей маанидеги каражаты – окуу, билим алуу экендигин туура аңдап түшүнүп, аларды окуп, сабатсыздыгын жоюуга активдүү киришүүгө үндөп:

“Ордунда болот акылын,
Окусаң өнөр кат жакшы.
Үйүндө бекер жатканча,
Үйрөнсөң илим кат жакшы” [3, 486].

деп жазат. Элдик тарбиянын идеалы жамы журттун камын ойлоп, элдин пайдасы үчүн ак эмгек өтөгөн атуулду калыптандыруу экенин туура баамдап, ага толук ынанган насаатчы акын: “Эмгек болот өмүрдө, адамдардын кесиби...” деп жазат.

Акылдын жаш адамга да, кары адамга да кереги тууралуу, анын негизги жашоо куралы экендигин эске салган “Абышка –кемпирдин көмөчү” поэмасы мындан кем эмес тарбиялык күчкө эгедер.

Бул поэманын каармандары, анын ичинде, өзгөчө ачуулуу кемпир кадимки Александр Пушкиндин “Балыкчы жана алтын балык тууралуу” жомогундагы кесирлүү кемпирди эске салат. Андагы тили заар, пейили тар, ачуулуу кемпир Тоголок Молдонун аталган поэмасындагы кемпирге кыйла терс сапаттары жана кыял – жоруктары менен окшош, типтүү каарман сыяктуу образ. Экөөндө тең кемпирлер кесирлүү, абышкаларын адам катары санашпайт, күндө урушуп, абышкасын бийлеп алат, алдында турган оокаттарын дурустап жасай алышпайт, акырында бактысынан ажырап отуруп калышат.

Акыл – эстүү болууга ар кимди үндөгөн, акыл-айланын да ар качан керектигин эске салган акындын дагы бир чыгармасы – “Бөдөнөнүн түлкүнү алдаганы” аттуу тамсили. Мында да, өз ырыскысынан аңкоолугунан улам айрылары жана акыл жана айла – амал менен кандай гана шарттан болсо да кутулууга болорун, ал үчүн эң негизгиси - акыл керек экенин дагы бир ирет ырастайт акын.

Анда оозуна тиштеп алган ырыскысы – бөдөнөдөн кесирлүү түлкү кантип айрылды? Түлкүнүн оозунда, курч азуусуна туш келип, өлөрүн санап калган бөдөнө акыл ойлогонго жетишкенин кара. “Арзымды уккун, түлкү аке, жесең да, адалдап же” – деп, алтыга чейин санаткысы келет. Канчалык куу болсо да, эч кимге алданбаган түлкү ушул жолу акылдуу бөдөнөгө алданат, тактап айтканда, куулук канчалык күчтүү болсо да, бир күнү акылга жеңилет – деген элдик накылды эске салат.

Макул – деп түлкү ынады,
Санамакка чыдады...
“Бир” десе, “бир” деди,
“Эки” десе, “эки” деп,
“Үч”десе, түлкү “үч” деди... [4,2386].

Акырында, “акылдын анты алты эле” деп, бөдөнө “алты” дегенде, түлкү да “алты” деп оозун ачканда, бөдөнө “быррр” эте түлкүнүн азуусунан кутулуп, оозунан учуп кетет... “Оозунан алдырган” деген элдик сөз – дал ушунун өзү. Албетте, оозундагы ырыскысынан аңкоо гана алдырат. Ал үчүн акылдын күчү керек жана ал жеңип чыгат. Мында да дал ошондой болот.

Ушундай эле айткан сөзүнө тура албаган, жалкоо, өз оокатын тыңдап кыла албаган, утурумдук өткөргөн күнү менен ыраазы болуп жүрө берген, акылы чолок адамдын образын берген “Иттин доолдай тиктирем” деген тамсилинде Тоголок Молдо балдарды сөздөн ишке чакырат. Ошондой эле акын жалкоолорго, бекерликке берилгендерге жана күнүмдүгүнө карап эртеңкисин ойлобогондорго итти мисалга келтирет:

Чепкени чыгып эсинен,
Керилип жатып алыптыр.
Жалкоонун жайы ушундай,
Жайкалып уйку салыптыр [5,1396].

Бул тамсил чоң-кичине дебестен эртеңкини бүгүн ойлоо керектигин эскерте турган көркөм баалуу чыгарма. Тоголок Молдонун канчалык күчтүү элдик педагог экенин, андагы кышында үшүп кыйналганда “Жаз келгенде чыгынып туруп, бир суук өткүс чапан согуп алсамбы” деп кыялданганы, бирок жаз келип күн жылыганда, кышында үшүп - тоңгонун унутуп, жыргап куунап жайлоодо жүрүп, эч кандай иш кылбай, баягы эле жалкоолугунун айынан турмушун оңой албаганын, бекерпоздукту келекелеп, инсандын зоволосун эпкиндүү эмгек көкөлөтө көтөрүп, пешене тер гана аны чырайына чыгара аларына окурмандарды толук ынандырып, тамсилдин негизги тарбиялык маани - маңызын түшүндүрөт.

Корутунду

Жыйынтыктаганда, Тоголок Молдо – жаратылышында көсөм педагог катары балдардын жан – дүйнөсүн жетик түшүнүп билген акын. Анын чыгармаларынын каармандары менен кайсыл курактагы балдарга дебейлик, турмуш сабагын, ыйман сабагын берип отуруп, көркөм жандуу элестер аркылуу аларды жамандан оолактатат да, жакшылыкка, боорукердикке, гумандуулукка, адамгерчиликтин татына сапаттарына тарбиялайт. Балдардын көңүлүн сергитип, наристе таза жүрөгүнө жылуулук сезим жагып, жумшак күлкү келтирип турган, же куйкум, күйдүргү шылдың туудуруп жаткан чыгармалары менен Тоголок Молдо дегеле кыргыз адабиятынын тарыхында сатира жанрына негиз салды. Акындын көркөм чебердикте иштеп чыккан толук кандуу, типтүү образдары (Телибай тентек, Кемчонтой, Жанбакты) өздөрүнүн көркөм таасирдүүлүгүн жоготпой келүүдө.

Ал эми ак менен каранын күрөшүн көрсөтүү аркылуу балдарды чындык үчүн, адилеттик үчүн тике турууга күч, кудурет таба алгыдай кылып тарбиялоо боюнча Тоголок Молдонун тамсилдери өз баалуулугун сактоо менен, чоң-кичинеге бирдей сүймөнчүктүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Акындар чыгармачылыгынын тарыхынын очерктери, Ф., 1988
2. Артыкбаев К. Кыргыз акындарынын чыгармачылыгы, Ф., 1988
3. Б.Апыш, Д.Бабаев, Т.Жоробеков Педагогика Бишкек 2002
4. Кыргыз адабияты (антология) IX том Бишкек 2012
5. Түлөгабылов М. Кыргыз балдар адабиятынын тарыхы. Бишкек “Мектеп” 1991-жыл

Кыргыз Республикасынын Президенти тарабынан жарыяланган “2019-жыл – Региондорду өнүктүрүү жана санариптештирүү” жана “Бухгалтерлер күнүнө” карата “Региондорду өнүктүрүүдө, эсеп жүргүзүүнү санариптештирүү – учурдун талабы” – аталыштагы Эл аралык илимий-практикалык

**Конференцияга катышуу үчүн берилүүчү
МААЛЫМАТТАР**

1. **Аты, жөнү:** Чодошева Тынаргүл Маматалиевна
2. **Өлкөсү:** Кыргыз Республикасы
3. **Уюму:** Таш-Кинженердик-педагогикалык факультети
4. **Кызматы:** “Филология жана педагогика” кафедрасынын окутуучусу
5. **Илимий даражасы:** жок
6. **Илимий наамы:** жок
7. **Илимий билдирүүнүн аталышы:** Тоголок Молдонун балдарга арналган чыгармаларынын таалим-тарбиялык таасирдүүлүгү
8. **Дареги:** Жалал-Абад обл, Таш –Көмүр ш. Суранкулов көч.- 3
9. **Телефону:** 0779009140
10. **Е – mail:** anara.85x@mail.ru